

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку

**Теоретико-методологічне обґрунтування
шляхів виходу України з «пастки
відсталості»
(фундаментальна)**

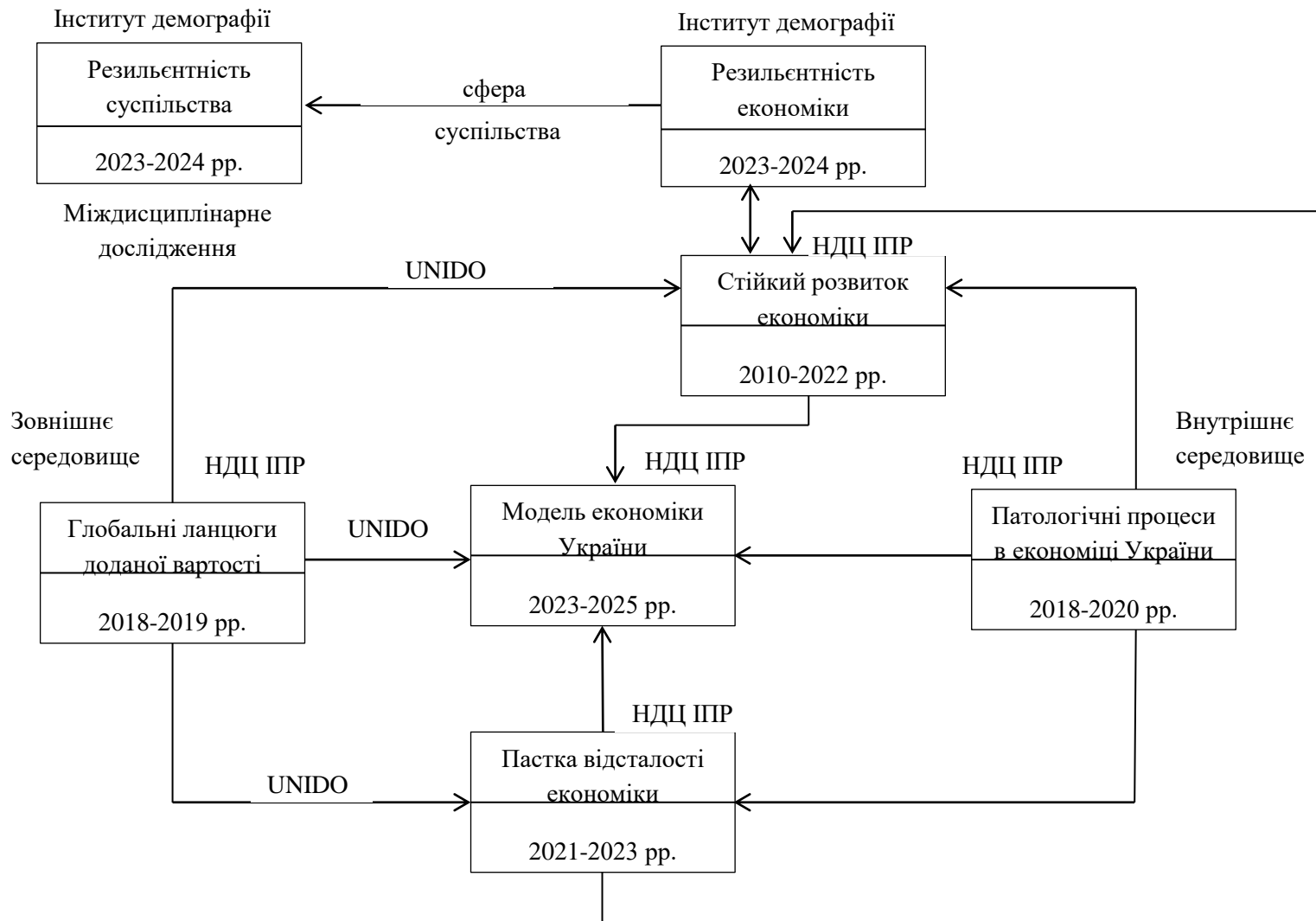
Науковий керівник:
член-кореспондент НАН України,
д.е.н., професор

Микола КИЗИМ

Харків - 2023

Посилання для цитування: Презентація до звіту з НДР "Теоретико-методологічне обґрунтування шляхів виходу України з «пастки відсталості»". НДЦ ІПР НАН України. Харків. 2023. 13 с. URL: <https://ndc-ipr.org/media/posts/presentations/0224U002401.pdf>

Взаємозв'язок тематики досліджень

Посилання для цитування: Презентація до звіту з НДР "Теоретико-методологічне обґрунтування шляхів виходу України з «пастки відсталості». НДЦ ІПР НАН України. Харків. 2023. 13 с. URL: <https://ndc-ipr.org/media/posts/presentations/0224U002401.pdf>

Теоретико-методологічне обґрунтування шляхів виходу України з «пастки відсталості»

Завдання дослідження

-оцінити наслідки війни з РФ та її вплив на поглиблення пастки відсталості економіки України;
-визначити ключові ознаки «пастки відсталості» в Україні після воєнної агресії;
-узагальнити зарубіжний досвід подолання «пасток відсталості» в країнах світу, що пережили воєнні конфлікти;
-ідентифікувати накопичені в Україні дисбаланси і диспропорції економічного розвитку в довоєнний період;
-розвинути методологічне підґрунтя дослідження «пасток відсталості» в економіці;
-дослідити особливості формування дисбалансів і диспропорцій як передумови потрапляння економіки України до пастки відсталості та їх посилення в повоєнний період;
-визначити структуру «пастки відсталості» України в повоєнний період;
-розробити систему індикаторів для ідентифікації утворення «пастки відсталості» в економічній системі країни;
-розробити сценарії відродження економіки України після війни;
-обґрунтувати проєкт концепції виходу України з «пастки відсталості» в повоєнний період.

Мета дослідження

обґрунтування теоретико-методологічного забезпечення формування шляхів виходу України з «пастки відсталості»

Об'єкт дослідження

процес утворення «пастки відсталості» та виходу України з неї

Предмет дослідження

теоретико-методологічне забезпечення і прикладні аспекти формування шляхів виходу України з «пастки відсталості»

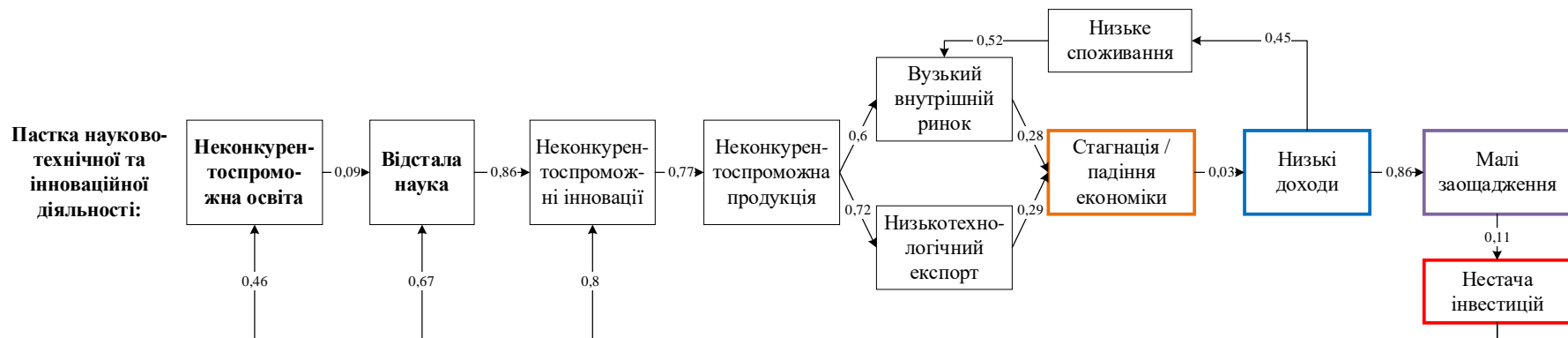
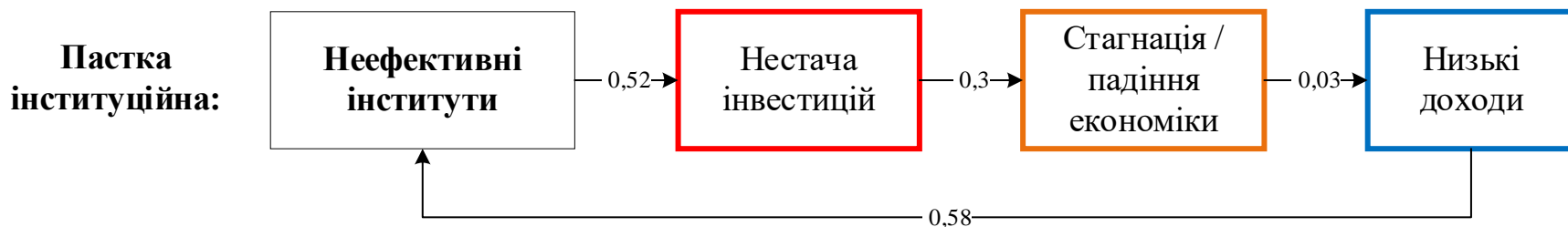
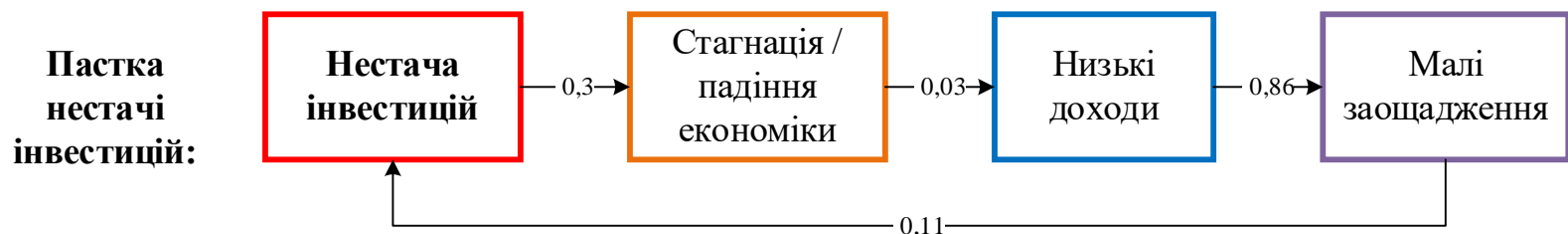
Головні результати дослідження

1. Концепція виходу України з «пастки відсталості» в повоєнний період.
2. Сценарії відродження економіки України після війни.
3. Класифікація видів «пасток відсталості».
4. Основні дисбаланси та диспропорції СЕР України.
5. Теоретичне забезпечення ідентифікації причинно-наслідкових зв'язків «пастки відсталості» України.
6. Структура «пастки відсталості» України.
7. Теоретичні положення дослідження проблеми розпізнавання «пасток відсталості» в економіці країни.
8. Система індикаторів для ідентифікації утворення «пастки відсталості» в економіці країни.

Наукова новизна:

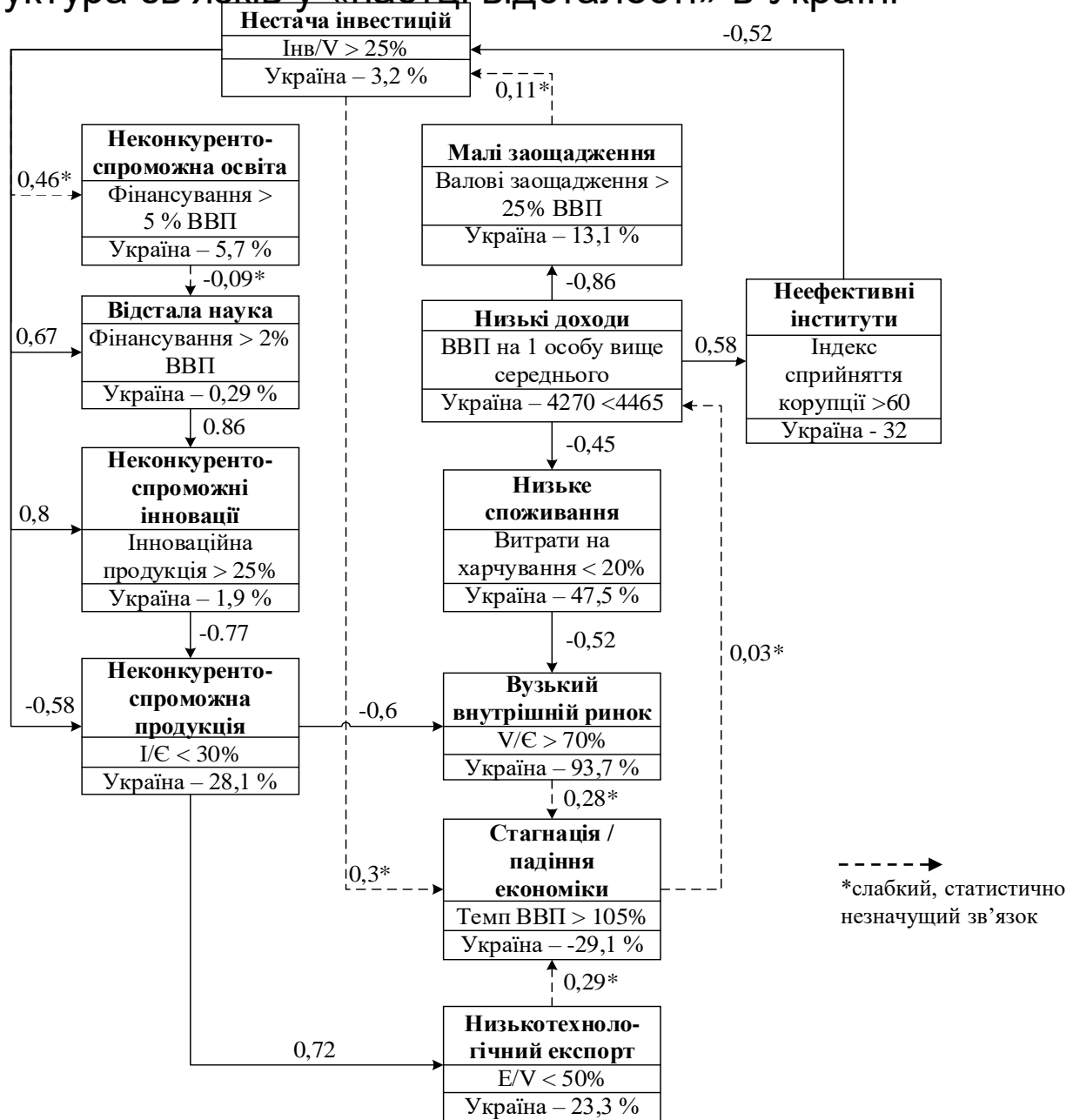
- узагальнено теоретичне підґрунтя дослідження процесів потрапляння країни до «пастки відсталості»;
- розвинуто теоретичний підхід до ідентифікації еволюційний шлях розвитку теоретичного забезпечення дослідження формування пасток відсталості;
- розроблено класифікацію пасток відсталості ;
- побудовано когнітивну карту взаємозв'язків між складовими поняття «пастка відсталості» країни та уточнено його зміст;
- розроблено методичний підхід до структуризації пастки відсталості країни;
- розроблено методологічне підґрунтя наукового дослідження особливостей формування «пастки відсталості» в Україні у ретроспективі та у повоєнний період;
- досліджено наслідки війни з РФ та її вплив на поглиблення пастки відсталості економіки України;
- обґрунтовано систему індикаторів для визначення «пастки відсталості»;
- розроблено теоретичні положення дослідження проблеми розпізнавання «пасток відсталості» в економіці країни;
- обґрунтовано структурно-логічну схему наукового дослідження проблеми обґрунтування шляхів виходу України з «пастки відсталості»;
- розроблено теоретичне забезпечення ідентифікації причинно-наслідкових зв'язків «пастки відсталості» в Україні;
- розроблено концепцію виходу України з «пастки відсталості», що базується на низці взаємопов'язаних гіпотез і положень;
- розроблено сценарії виходу України з пастки відсталості у відповідності з трьома її складовими;
- розроблено імітаційно-когнітивну модель для оцінки сценаріїв виходу України з «пастки відсталості».

Складові «пастки відсталості» в Україні

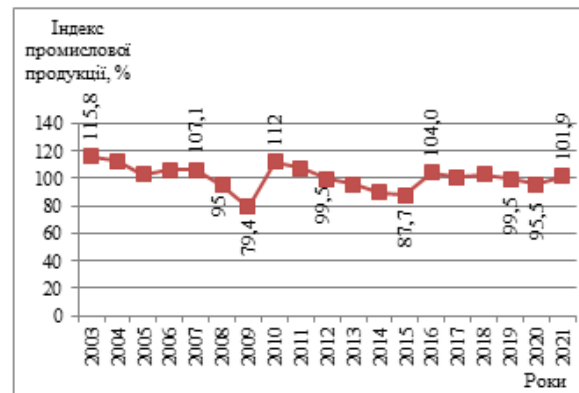

Посилання для цитування: Презентація до звіту з НДР "Теоретико-методологічне обґрунтування шляхів виходу України з «пастки відсталості»". НДЦ ІПР НАН України. Харків. 2023. 13 с. URL: <https://ndc-ivr.org/media/posts/presentations/0224U002401.pdf>

Структура зв'язків у «пастці відсталості» в Україні

Формування динаміки індексу реального ВВП

Сигнальна панель диспропорцій та дисбалансів у реальному секторі економіки України на кінець 2021 р.

Види економічної, промислової діяльності	Дисбаланси та диспропорції																Індекси виробництва, січень-червень 2022 р.
	Попит та пропозиція		Сальдо торгового балансу		Торгова відкритість		Імпортозалежність		Збереження та інвестиції		Достатність інвестицій		Боргове навантаження		Кредитоспроможність		
	ДБ1=V/Є		ДБ2=(E-I)/V		ДП1=E/V		ДП2=I/Є		ДБ3=(ЧП-Ін)/V		ДП4=Ін/V		ДП5=К/V		ДП6=ЧП/К		
	%, зміна	зона	%, зміна	зона	%, зміна	зона	%, зміна	зона	%, зміна	зона	%, зміна	зона	%, зміна	зона	%, зміна	зона	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Сільське, лісове та рибне господарство (A01-A03)	131,8 ↓	СР	24,1 ↓	СР	28,5 ↓	НР	5,8 ↓	СР	12 ↑	ПК	3,1 ↓	ПК	5,2 ↓	СР	289,1 ↑	СР	100,9*
Добування енергетичних корисних копалин (B05-B06)	65 ↑	ПК	-53,7 ↑	ПК	1,9 ↓	СР	36,2 ↓	ПК	5,5 ↑	ПК	6,9 ↓	НР	2 ↓	СР	627,9 ↑	СР	92,2
Добування неенергетичних корисних копалин, надання послуг (B07-B09)	193,3 ↓	СР	48,3 ↓	СР	50,3 ↓	ПК	3,9 ↓	СР	21,6 ↑	НР	7,1 ↓	НР	0,6 ↓	СР	4539,4 ↑	СР	52,7
Виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів (C10-C12)	111 ↓	СР	9,9 ↓	СР	20,8 ↓	НР	12,1 ↑	НР	0 ↑	ПК	1,4 ↓	ПК	4,4 ↓	СР	32,5 ↑	НР	77,5
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (C19)	68 ↓	ПК	-47,1 ↓	ПК	4,6 ↓	СР	35,2 ↑	ПК	2 ↑	ПК	1 ↑	ПК	0,1 ↓	СР	2947,3 ↑	СР	52,0
Виробництво коксу та кокспродуктів (C19.1)	95,1357	НР	-5,1	ПК	3,1	СР	7,8	СР	4,5	ПК	2,6	ПК					52,2

▲ Аналіз передкризових та нестійких диспропорцій та дисбалансів на основі сигнальної панелі диспропорцій та дисбалансів у реальному секторі економіки України показав, що ті види економічної діяльності, які мають стати основою для виходу економіки країни з пастки відсталості, наразі не мають достатніх резервів. У найгіршому стані з точки зору дисбалансів та диспропорцій опинилися галузь видобування енергетичних корисних копалин, технологічно пов'язані з нею виробництва коксу та нафтопродуктів, хімічних речовин, фармацевтичної продукції, гуми та пластмас, а також галузі машинобудування. Дисбаланси попиту та пропозиції та торгового балансу склалися протягом тривалого часу і продовжували знаходитися у тих зонах, які визначаються експортною або імпоротною орієнтацією галузі. Лише сільське господарство та харчова промисловість знаходилися переважно у зонах стійкого зростання.

▲ В усіх розглянутих видах економічної діяльності за винятком видобування неенергетичних корисних копалин, дисбаланс збережень та інвестицій знаходився у передкризовій зоні, а для переважної більшості передкризовою була також достатність інвестицій. Разом з тим, боргове навантаження та кредитоспроможність були у зоні стійкого зростання за винятком галузей машинобудування, які опинилися у зоні нестійкого зростання. Отже напередодні 2022 р. стан реального сектору не сприяв пошуку шляхів або здійсненню якихось заходів щодо виходу з пастки відсталості, а воєнна агресія проти України докорінно змінила умови функціонування економіки в усіх сферах та за усіма напрямками. Це позначилося й на результуючих показниках дисбалансів та диспропорцій реального сектору економіки.

▲ Через запровадження воєнного стану частина статистичної інформації не оприлюднюється з міркувань безпеки, а частина оприлюднюється із запізненням. Тому розрахувати поточний стан дисбалансів та диспропорцій у реальному секторі економіки України на кінець 2022 р. неможливо. Проте деякі оцінки щодо змін у дисбалансах, які зумовлюють перебування та поглиблення пастки відсталості в Україні можна визначити на основі наявної інформації й структури дисбалансів.

Посилання для цитування: Презентація до звіту з НДР "Теоретико-методологічне обґрунтування шляхів виходу України з «пастки відсталості»". НДЦ ІПР НАН України. Харків. 2023. 13 с. URL: <https://ndc-ipr.org/media/posts/presentations/0224U002401.pdf>

Приклади вдалої реалізації механізмів повоєнного економічного відновлення в різних країнах світу

Країна	Війна або воєнний конфлікт	Способи повоєнного відновлення	Результати	Використання допомоги інших країн
Південна Корея	Корейська війна 1950-1953	Механізм, який включав специфіку національної економіки, поєднання планових та ринкових інструментів. Політика імпортозаміщення. Орієнтація на експорт. Підтримка великих корпорацій у визначених галузях економіки (фінансова підтримка, доступ до кредитування, пільги та субсидування, ускладнення виходу на ринок інших гравців). Надзвичайно велика увага до освіти. Орієнтація на розвиток інновацій.	За тридцять років пересування з категорії економічно відсталих до високорозвинених країн світу. за деякими оцінками, ВВП Кореї станом на 2020 р. (1,63 трлн. дол. США) зріс у 31000 разів порівняно з 1953 р. (40,9 млн. дол. США) [2]	Так. Фінансова підтримка США становила близько 1,5 млрд. дол. субсидій та кредитів розвитку. З 1960-х р. додалися кошти Японії як компенсації за окупацію та інвестицій в економічний розвиток. Вкладення коштів іноземної допомоги (США, Японія) у відновлення соціальної інфраструктури (школи, дороги, зв'язок, розвиток людського капіталу)
Японія	Друга світова війна 1939-1945	Знаходження країни під окупаційною владою США сприяло проведенню швидких реформ, спрямованих на демілітаризацію та лібералізацію економічної діяльності. Економічна політика була спрямована на зниження податків, інтенсивне засвоєння високотехнологічних виробництв, корпоративна культура за національною моделлю, яка гарантувала довічну зайнятість на підприємстві. Формування об'єднань підприємців, банків, ринкових агентів тощо в «кейрецу», що сприяло ефективності ведення бізнесу.	Реалізація «японського економічного дива» (1950-1973 рр.) стала можливою за рахунок швидкого зростання продуктивності праці та рекордному приросту ВВП на 10% щорічно. Японія вважалася експертами другою економікою світу (після США) у період з 1968 по 2010 рр., поступившись Китаю.	Фінансова підтримка з боку США складала понад 3 млрд. дол.
Німеччина (ФРН)	Друга світова війна 1939-1945	Використання допомоги від США на цілі відновлення за механізмом, визначеним у Плані Маршалла. Створення фондів для фінансування економічного відновлення, ведення обліку потреб країни та витрат. Скасування до 90% регуляторних обмежень бізнесу, скасування держмонополій, приватизація, стимулювання конкуренції, орієнтир на залучення інвестицій. Фінансова реформа. Відновлення та переорієнтація військових підприємств на легку, харчову, текстильну промисловість, виробництво побутової техніки та автомобілів. Нова фіскальна політика – мінімізація державних та місцевих бюджетів. Податкові пільги для розвитку бізнесу, експорту.	У 1962 році рівень промислового виробництва в Західній Німеччині перевершив довоєнні показники втричі. ФРН займала друге місце за величиною золотовалютних резервів, третє місце після США та Англії за обсягом промислового виробництва. Середньорічні темпи економічного зростання 1950–1966 рр. становили близько 9,2%.	Фінансова допомога, поставка товарів з США до Німеччини на суму \$3,8 млрд. (з них \$1,5 млрд. – у рамках плану Маршалла), кошти від реалізації яких спрямовувалися до спеціальних фондів та банків на розвиток економіки країни.

Концепція виходу України з «пастки відсталості»

Мета концепції – створення механізму та умов подолання і деструкції пастки відсталості в Україні та виключення причин і можливостей її відтворення у повоєнному та довгостроковому періоді.

Положення 1. *Про структуру «пастки відсталості» країни.* «Пастка відсталості» країни складається з декількох взаємопов'язаних і взаємозалежних пасток.

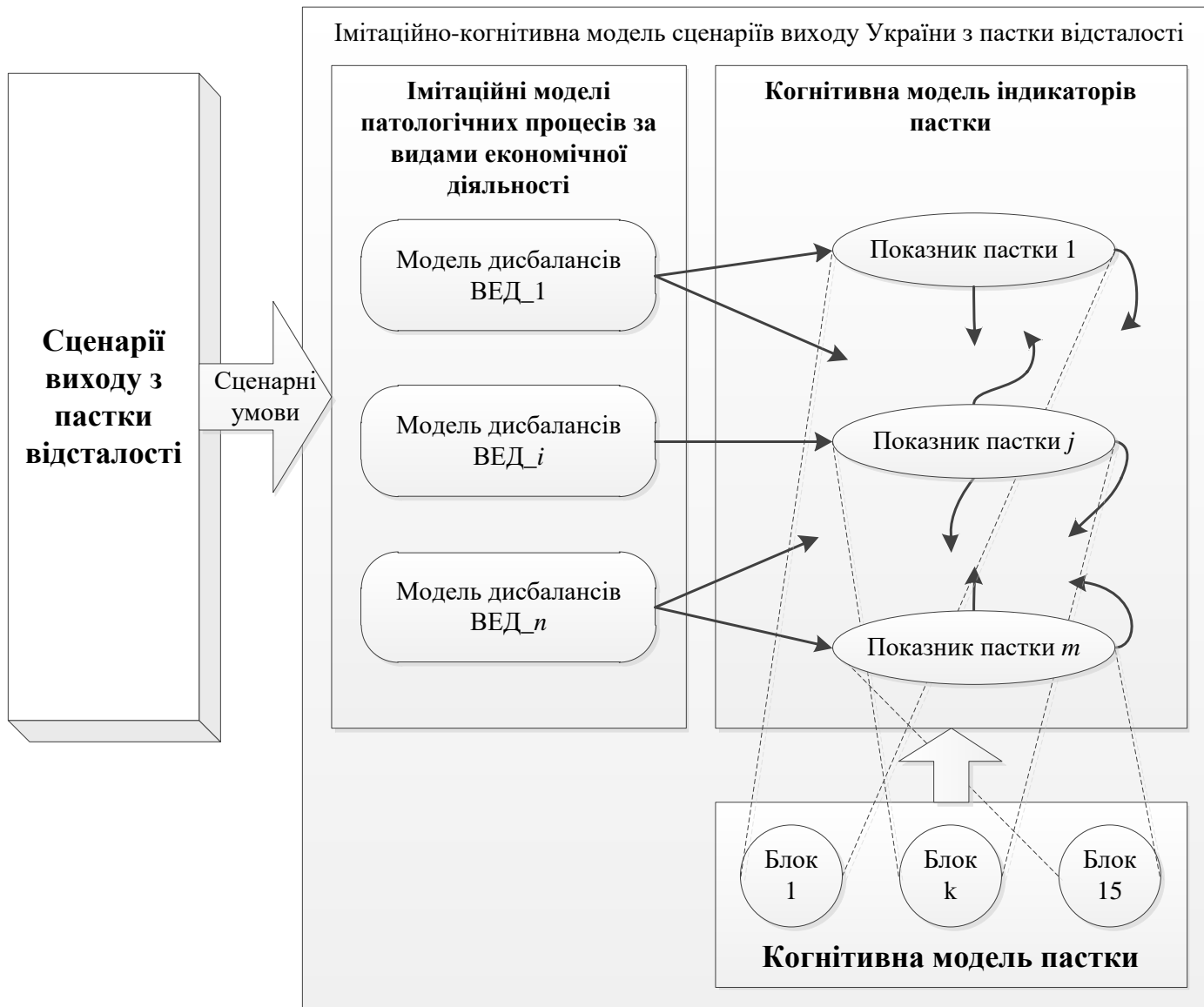
Положення 2. *Про головну причину потрапляння країни до «пастки відсталості».* Причина потрапляння економіки до «пастки відсталості» - поширення патологічних процесів в провідних галузях промисловості країни.

Положення 3. *Про природу патологічних процесів, що утворюють «пастку відсталості».* Патологічні процеси в провідних галузях промисловості країни складаються з диспропорцій та дисбалансів.

Положення 4. *Про вихід країни з «пастки відсталості».* Вихід країни з «пастки відсталості» можливий у разі подолання диспропорцій та дисбалансів у провідних галузях промисловості країни.

Положення 5. *Про розробку сценаріїв виходу країни з «пастки відсталості».* Сценарії виходу країни з «пастки відсталості» передбачають вихід хоча б з однієї з пасток, які її складають, шляхом подолання дисбалансів і диспропорцій в провідних галузях промисловості.

Схема моделювання сценаріїв виходу України з пастки відсталості

Оцінка можливості реалізації сценаріїв виходу України з пастки відсталості

Неконтрольовані сценарні умови	Активні сценарії виходу з пастки відсталості		
	Інвестиційні відтворювальні: відновлення зруйнованих основних фондів, інфраструктури з використанням нових технологій	Інноваційні: швидке масоване впровадження інновацій у різних видах економічної діяльності	Інституційні: реорганізація, «перезавантаження» існуючих інститутів, створення інститутів активізації інноваційної діяльності
Песимістичний сценарій: тривалі воєнні дії, значні руйнування інфраструктури, втрата основного капіталу у всіх регіонах та ВЕД, втрата значної частини експортного потенціалу, низькі можливості зовнішніх та внутрішніх запозичень, низька платоспроможність населення, високий рівень бідності населення, масове безробіття, масова еміграція	можливі	майже неможливі	обмежено можливі
Реалістичний сценарій: тривалість воєнних дій не довше 4-5 років зі зменшенням інтенсивності (до 2025-2026 р.), локальні руйнування інфраструктури за регіонами, втрата значної частини основних фондів в окремих ВЕД, збереження можливості відтворення експортного потенціалу, середні можливості зовнішніх запозичень, зниження платоспроможності населення, зростання безробіття, швидке повернення частини біженців з-за кордону	можливі	малоймовірні	ймовірні
Оптимістичний сценарій: швидке (до кінця 2024 р.) припинення воєнних дій, локальні руйнування інфраструктури за регіонами, втрата менше половини основних фондів в окремих ВЕД, збереження можливості відтворення експортного потенціалу, значні можливості зовнішніх та середні можливості внутрішніх запозичень, зниження платоспроможності частини населення, помірне зростання безробіття, швидке повернення більшої частини біженців з-за кордону та ВПО додому	можливі	ймовірні	можливі

Основні публікації, впровадження

За результатами роботи опубліковано:

2 монографії;

3 статті у Scopus/Web of Science;

27 статей у фахових наукових виданнях України;

11 тез доповідей на конференціях.

Одержані результати з теми використані в роботі:

- Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова;
- Об'єднання промисловців і підприємців Харківської області – регіонального відділення Всеукраїнської громадської організації «Український союз промисловців і підприємців»;
- Виконавчого комітету Харківської міської ради Харківської області.

Основні публікації:

1. Козирева О. В., Белікова Н. В., Красносова О. М., Крячко Є. М. Формування фінансового та ресурсного забезпечення виходу регіону з пастки соціально-економічної відсталості. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. Т. 4(45). С. 298–306. **(Web of Science)**
2. Bielikova N., Shmatkov D. Methodology for Environmental Monitoring with Use of Methods of Mathematical Modeling. *CEUR Workshop Proceedings*, 2021, 3200, pp. 211–217. **(Scopus)**
3. Кизим М. О., Белікова Н. В., Колбасін Є. С. Теоретичне забезпечення дослідження проблеми потрапляння країни до «пастки відсталості». *Бізнес Інформ*. 2021. № 11. С. 6-12.
4. Мухін В. А., Белікова Н.В., Напрями та перспективи імплементації зарубіжного досвіду щодо відновлення соціально-економічного розвитку після воєнних конфліктів. *Бізнес Інформ*. №9. 2023. С. 19-26.
5. Белікова Н. В. Проблемні аспекти управління внутрішнім середовищем стартапу на різних етапах життєвого циклу. *Економіка та суспільство*. 2023. №55.
6. Белікова Н. В., Губарева І. О. Особливості формування адаптивних систем управління стартапами в умовах нестабільного середовища. *Проблеми економіки*. №3. 2023. С. 168-173.
7. Кизим М. О., Белікова Н. В., Полякова О. Ю. Концепція виходу України з «пастки відсталості» у повоєнному періоді. *Проблеми економіки*. №4.
8. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Шпілевський В. В., Шпілевський О. В. Обґрунтування перспективних напрямів розвитку циркулярної економіки в Україні. *Проблеми економіки*. №3. 2023. С. 101-111.
9. Белікова Н. В. Наукове забезпечення формування напрямів виходу України з пастки соціально-економічної відсталості. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики». (м. Харків, 24 листопада 2023 року).